

Предмети сакрального мистецтва XVIII ст. Із колекції Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка

В статті описані предмети колекції Полтавського художнього музею сакрального призначення, детально розглянута ікона Успіня Пресвятої Богородиці, визначено її можливе місце розташування в іконостасі, описаний сюжет та символи. А також, виявлено особливості іконостасу періоду українського бароко, його головні іконографічні сюжети святочного ряду та кольорові вирішення ікон Богородиці.

Ключові слова: українське бароко, декоративне мистецтво, іконостас, ікона.

Колекція Полтавського художнього музею має велику кількість експонатів декоративного мистецтва сакрального призначення. Більшість з них мають сумну історію, вони потрапили до музею під час становлення радянської влади, яка безжально викоринювала все, що було пов'язано з релігією. Тому потрапили до музею експонати, загалом, в пошкодженому стані, деякі не мають визначеного місця походження та авторства.

Багата колекція експонатами періоду «козацького бароко». Вражають декілька ікон та фрагменти іконостасів. Розглянемо фрагмент іконостасу із зображенням Успіння Пресвятої Богородиці, він цікавий тим, що навколо самої ікони розміщена символіка, яка вплетена у різьблений дерев'яний орнамент. Всі зображення виконані живописно та не мають пошкоджень.

Велике вшанування в козаків було до Богородиці. Особливою шапою і пієтетом сповнені ікони Богородиці. Її образ народні малярі наділяли зворушливою поетичною одухотвореністю, ліричним настроєм. Вони наслідували традиційну іконографію Богоматері й одночасно надавали власну інтерпретацію твору. Це виявлялося в типажі й духовній наповненості образу Марії, що випромінював теплоту, чарівність, земну материнську ніжність [1].

У XVIII ст. найвищого розквіту набув український іконостас. Він став невід'ємним явищем українського бароко, органічним компонентом синтезу мистецтв в українській церкві. В іконостасі представлено різні види мистецтва: живопис, декоративну скульптуру та архітектуру. Характерною його ознакою є поєднання яскравого живопису із витонченим різьбленням, динамічним рухом архітектурних деталей [2].

Зрозуміло, що дана ікона фрагмент іконостасу, вона займала певне місце у загальній композиції. І не відомо, який сам іконостас був, але судячи по орнаментованим мотивам різьблення та написання самої ікони, можна впевнено віднести його до періоду бароко.

Чому таке багате і позолочене оздоблення даної ікони, можна судити з того, яке місце у храмі займає іконостас, і де саме могла знаходитися ця ікона. Іконостас у церкві – це символ єдності неба і землі. Святилище за іконостасом символізує небо [3].

Скоріше за все цей фрагмент розміщувався на «святочному» ряді іконостасу, де були зображення дванадцяти найбільших свят церковного року: Різдво Матері Божої, Вхід в храм Пресвятої Богородиці, Благовіщення, Господнє Різдво, Представлення Господа в Святині (Стрітення), Воскресіння Лазаря, Господнє Хрещення, В'їзд в Єрусалим, Господнє Воскресіння, Зіслання Святого Духа, Успіння Матері Божої [3].

Ікона «Успіння Пресвятої Богородиці», що є фрагментом іконостасу, має складну композицію, розміщена в різній орнаментованій рамі, в якій знаходиться символіка.

Закінчення земного життя Пресвятої Богородиці не називають «смертю», а «успінням». Часто Успіння на іконах зображують сценою, коли душа виходить з тіла і її беруть руки Христа: «Душа праведних у руці Божій». Христос тримає в руці душу своєї Матері з такою ж ніжністю, з якою Вона тримала на руках Дитя.

На даній іконі зображено сцену коли Пресвята Богородиця зібрала біля себе праведних людей для прощання в своїх покоях, (на іконі зображені колони, це свідчить, що сюжет відбувається в приміщенні).

Раптом засяяло невимовне Світло Божественної Слави, перед Яким померкли палаючі свічки. Стеля приміщення ніби зникла в промінні неосяжного Світла, і зійшов Сам Цар Слави, Христос, оточений безліччю Ангелів, Архангелів та інших Небесних Сил з праведними душами праотців і пророків, які колись провіщали про Пресвяту Діву [4].

На іконі переважають сині, червоні та зелені відтінки, а також білий колір. В іконографії кожен колір має своє пояснення. Отже, білий колір на іконі символізує перемогу світла, червоний – пролиту кров та біль, синій і блакитний – вічний плин часу, а також людськість, на протидію червоному – божественному. Зелений колір означає юність і силу. Ці всі кольори присутні в іконі Успіння Богородиці та наповнюють її особливим змістом.

Особливим є обрамлення ікони. Спершу звертається увага на різьблену орнаментовану раму, що покрита золотом. Золото – це символ неба і світла, тому не дарма іконостаси покривають саме ним. У цій ошатній рамі знаходяться шість символів, розглянемо їх.

Зверху зліва розміщені престол і сходи до нього, це духовне сходження до Бога. З правої сторони – арка, як символ відкритих воріт в Царство небесне. Далі вниз розміщені квітка анемона та «алавастрова» посудина.

Квітка в Богородичній іконі символізує скорботу, часто квітку анемона зображують на іконах «Розп'яття» та «Зняття з хреста», а також квітка – це символ любові.

«Алавастрова» посудина – це ємність з довгим горлом та закритою кришкою. Алавастром називали білий дрібнозернистий матеріал з породи гіпсу (від Алебастрон в Фівах, Єгипет). Чому саме така назва «алавастер», а не як звикли сучасно – алебастр, не відомо. Можливо, це так звана народна назва, але в символіці ікон цей посуд саме «алавастровий». У такому посуді тримали миро, закриту кришку не відкрупювали, через пористі стінки розходився навкруги запах, і миро довго зберігалось в цій ємності.

«Алавастрова» посудина символізує Таїнство миропомазання, це символ церковних Таїнств. А також, закрита ємність – це вміння зберігати в душі християнські добродійства, що також є характерним для образу Пресвятої Богородиці, як символу чистоти.

Зліва з боку в обрамленні ікони є ще два символи: зверху – дзеркало, знизу – кадильниця. Дзеркало часто зустрічається в іконографії воно є символом світотворення та небесної сфери. А що до кадильниці, то це чисто Богородичний символ. Кадильниця (кадило) – образ Богородиці, що вмістила невмістимого Христа, в багатьох молитвах Пречиста називається Кадилом. Наприклад, в акафісті Пресвятій Богородиці читаємо «Радуйся, приятное молитвы кадило, радуйся, всего мира очищение!»

Даний фрагмент іконостасу є цінним експонатом колекції художнього музею. Шкода, що історія походження його мало відома, хотілося б бачити загальну композицію барокового іконостасу. Та все ж таки, дуже важливо зберегти такі експонати, та зробити їх детальний опис для ознайомлення та вивчення українського декоративного мистецтва. Бо стилістичні особливості козацького бароко і на сьогодні є актуальні у створенні предметів декоративного мистецтва сакрального призначення.

Література:

1. Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва [та ін.]. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с. – ISBN 5-87332-037-3.
2. https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/15sidlecka_istoriya_ukrayinskoyi_kulturi/p5.html
3. Ковальчук О.В. Українське народознавство. Книга для вчителя. /В.О.Ковальчук – К.: Освіта, 1992. – 172с., ст. 139
4. <https://cerkva.dp.ua/28-serpnya-uspinnya-presvyatoyi-bogoroditsi/>